

УДК 130.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265593>

Коваленко Інна Ігорівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kinna087@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3156-9254

Мелякова Юлія Василівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: melyak770828@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6699-8078

Кальницький Едуард Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків
e-mail: kalnitsky@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1777-9992

ЦИФРОВИЙ ПАНОПТИКУМ ТА МЕДІА: ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ В КУЛЬТУРНО-КОМУНІКАТИВНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

Статтю присвячено осмисленню феномена соціального контролю в контексті глобальних цифрових трансформацій. Проаналізовано особливості паноптичної та постпаноптичної моделей соціального контролю. Досліджено специфіку сучасних видів стеження, забезпечуваних цифровими медіа. Показано, що цифрові медіа є не тільки технологічним майданчиком для суспільної взаємодії, а й надзвичайно ефективним моделюючим інститутом, що визначає головні вектори соціокультурного та особистісного розвитку.

Ключові слова: інформаційне суспільство, цифрове стеження, цифрові комунікативні технології, медіасфера, датифікація.

Вступ. Майже сто років тому у відомому творі «О дивний новий світ» О. Хакслі описав тоталітарне суспільство як споживацький рай, побудований на суворих наукових принципах. У такому соціумі діє генетично згенерована

кастова система, яка, скасувавши свободу волі, заохочує рабство. Прийнятність такого поневолення забезпечують регулярні ін'єкції хімічного аналогу щастя. Згодом в есе із назвою «Повернення до дивного нового світу» автор висловив серйозне занепокоєння, що описана ним антиутопія дедалі більше нагадує реальність: динаміка науково-технічного прогресу веде до того, що колишній тоталітарний контроль, заснований на страху та покаранні, поступово замінюється винагородою та маніпулюванням мірою глибшого усвідомлення меж страху та покарання [1, с. 5].

Такі ідеї є предметом і ґрунтовних наукових розвідок. Більшість дослідників висловлюють солідарну думку: чимало держав рухаються у згаданому О. Хакслі напрямку. У сучасному економічному, науково-освітньому, політичному та приватному просторах активно впроваджуються цифрові технології. Урядовці багатьох країн наголошують на важливості цифрових трансформацій та декларують радикальні перетворення, націлені на нові соціально-економічні структури – «розумне місто», «розумне селище», «розумну господа» тощо¹.

Цифровізація знаменує історичне зрушення від суспільства нормалізації [2, с. 107] у бік цифрового соціуму, а отже, до цифрових засобів контролю. Однак, крім підвищення ефективності в діях соціальних акторів, цифрові практики потенційно містять якщо не пряму загрозу, то принаймні серйозний виклик соціально-політичній сфері, життєвим світам індивідів, культурі загалом.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Феномен контролю в цифровому суспільстві розглядається, як правило, у контексті впливу віртуальної реальності на соціальні відносини. Науковці дедалі більше висловлюють застереження щодо панування інтернету та цифрових технологій, що, на їхню думку, загрожують гуманітарним відносинам [3, с. 383], фрагментують людську свідомість, перешкоджають розвитку глибокого концептуального та наративного розуміння [4, с. 570].

Окрему групу складають дослідження Суспільства 5.0 – нової реальності, де визначальним є вже не капітал, а цифрові дані, що все поєднують та всім керують [5–10].

Прибічники концепції «Суспільство 5.0» упевнені, що інтелектуальні технології, нанопристрої, віртуальна реальність та кіберфізичні системи забезпечать позитивний соціальний ефект [6], покращать навколишнє середовище та здоров'я людей, дозволять адаптувати послуги та виробничу діяльність до реальних людських потреб [7]. Постійний моніторинг особистих даних

¹ «Ми просуваємо нове суспільство!» – таким, зокрема, є гасло японської державної програми з утворення Суспільства 5.0, де управління забезпечується за рахунок технологічної інтеграції штучного інтелекту, інтернету речей, 5G-зв'язку та робототехніки.

у поєднанні з робототехнікою та технологією дронів дозволить утворити постдефіцитний світ, нову форму «людського капіталізму», у якій цінність перетворення важливіша за гроші, власність та матеріальні об'єкти загалом. Економіка тяжітиме до індустрії розваг, сама ж розвага як засіб подолання нудьги стане потужним чинником людської активності. При цьому питання зниження розумової активності та втечі від реальності вважаються радше одними з супутніх характеристик Суспільства 5.0, аніж серйозною проблемою [8, с. 13].

Критики концепції «Суспільство 5.0» наголошують: «...хоча вона й виглядає мотивованою добрими намірами, це ще одна фантазія..., а її остаточним результатом стане поневолення людства та ... нездатність як чинити опір такому поневоленню, так і вигадати будь-яку альтернативу» [4, с. 570]. Націленість на постійне розважання загрожує втратою сенсу існування, інфантилізацією («кремнієвою молодістю» [9]) та розумовим регресом упритул до повної залежності від штучного інтелекту [10]. Загалом же надмірне захоплення високотехнологічними здобутками призведе до пастки, де замість пошуку ліків від раку або джерел безпечної питної води інженери з докторським ступенем зайняті «схемами для відправлення невеликих цифрових зображень плюшевих ведмедиків та драконів між дорослими членами соціальних мереж» [9, с. 87]. У підсумку така ситуація загрожує утворенням театру, де «людство регресує в дитячий садок» [9, с. 87].

Деякі дослідники вбачають у Суспільстві 5.0 здебільшого експеримент – далекий від завершення або ефемерний з огляду на його ключові ідеї, у тому числі щодо вирішення соціальних питань і проблем. Проте існують спроби конкретизувати деякі настанови, зокрема ідею використання інформації про сенсорне сприйняття (передусім емоції) для трансляції та прогнозування суб'єктивного людського досвіду, що начебто сприятиме більш прийнятній соціальній поведінці, а отже, підвищить ефективність соціального контролю [11, с. 109].

Чимало критичних зауважень висловлено стосовно етичних наслідків прискореного розвитку штучного інтелекту загалом. Зокрема, стверджується, що індустрія штучного інтелекту не в змозі надати справжню та точну картину реальності, феноменологічно охопити широкий контекст життєвого світу, бо така технологія збирає лише «тіні», фрагменти онлайн-узаємодії, що можна записати у вигляді даних [12].

Крім того, неможливо абстрагувати штучний інтелект від людей, які його створюють: «...штучний інтелект – це ідея, інфраструктура, індустрія, форма здійснення влади та спосіб бачення... Це словосполучення з двох слів, на яке нашаровується складний набір очікувань, ідеологій, бажань та страхів» [13, с. 18–19]. З цього випливає суперечливий вплив штучного інтелекту на тру-

дові відносини, безпеку даних, владні відносини, довілля, не кажучи вже про людські передсуди, що так чи інакше вбудовані в штучний інтелект і водночас піддають сумніву об'єктивність, неупередженість та раціональність рішень штучного інтелекту [14]. Прикладом можуть слугувати практики соціального забезпечення, які завдяки контролю штучним інтелектом радше підсилюють соціально-економічні та расові передсуди, аніж забезпечують справедливі результати [14].

Вплив інтелектуальних технологій на суспільний розвиток розглядається й у зв'язку з людською самоорганізацією, зумовленою доступністю смарт-технологій – переважно в освіті, бізнесі та приватному житті. Такі процеси, на думку фахівців, неодмінно спричинятимуть етичні проблеми, пов'язані зі спілкуванням, конфіденційністю, родинними та дружніми стосунками тощо [15]. Аналітики також прогнозують збільшення кількості досліджень, присвячених ризикам у цифровому суспільстві: йдеться передусім про небезпеку глобального впливу інтернет-сервісів [16], деформацію міжособистісного спілкування в цифровій культурі [17], проблему свободи в інформаційно-комунікативній сфері [18] тощо.

У контексті цифрових трансформацій закономірно зростає дослідницький інтерес до проблеми контролю в цифровому суспільстві [19–25], поступово оформлюється окрема академічна дисципліна, яка за своїм характером є інтелектуально відкритою, інклюзивною та такою, що потребує міждисциплінарного мислення.

Метою статті є дослідження особливостей соціального контролю в умовах глобальних цифрових трансформацій.

1. Від паноптичної вежі до «текучого» стеження: концептуальні застави і специфіка контролю в сучасному суспільстві

Витоки ґрунтовного вивчення феномена соціального контролю традиційно ув'язують із філософськими розвідками М. Фуко, де простежено трансформації управлінських практик від Просвітництва до другої половини минулого століття [2; 26; 27]. Так, у дисциплінарних режимах XVIII–XIX ст. головним ресурсом держави вважається не територія, а населення, «людський капітал». Перетворення суб'єкта на слухняного індивіда досягається завдяки засвоєнню ним норм соціальної поведінки. Основу такого типу управління складає *raison d'État* (державний інтерес) та знання, що дозволяє дотримуватися логіки державного інтересу та підкорятися йому [2].

Дисциплінарна модель управління метафорично наслідує Паноптикуму – проєкту ідеальної в'язниці, де колишнє тілесне покарання поступається місцем свідомому самообмеженню. Ефективність паноптичного дисциплінування досягається не стільки безупинним наглядом, скільки *передумовою знання* про стеження та загрозу покарання: ув'язненому невідомо, коли саме за ним

стежать охоронці, тому він змушений наглядати сам за собою, що, у результаті, спонукає до пильності, самодисципліни та відповідальності.

Як простір соціального паноптикум спонукає стежити й за іншими – індивіди дисциплінують один одного. Характер покарання визначається не правителями, а здебільшого дискурсом або конкретною *епістемою* як системою мислення та виробництва знання в конкретний історичний період [26]. Відповідно, кожна епістема відтворює взаємозв'язок влади-знання з певними типами нагляду.

Найвищої точки свого розвитку дисциплінарні суспільства сягають у ХХ ст. Нове раціональне знання в поєднанні з дисциплінарною технологією обумовлює появу суспільства нормалізації. Його відмітними рисами є ієрархічність стеження (здатність чиновників здійснювати контроль у відповідних галузях), нормативність суджень (повноваження чиновників висловлювати судження про порушення норм та карати порушників) та ретельне вивчення тих, хто є об'єктом стеження [24, с. 199].

У суспільствах нормалізації об'єктом підвищеної уваги органів контролю стають життя та здоров'я людей. Суверенне право влади «дозволити жити або змусити померти» модифіковано тепер у «змусити жити або дозволити померти» [27]. Саме ж життя індивіда, як зауважує Ж. Дельоз, перетворено на безупинний перехід «від одного простору ув'язнення до іншого, кожен з яких має власний закон: спершу закон родини, згодом школи («ти більше не у себе вдома, у сім'ї»), потім фабрика, час від часу лікарня, можливо, тюрма, переважна та найбільш завершена форма ув'язнення» [28, с. 177].

Raison d'État у поєднанні з ідеями лібералізму сприяє активному розвитку біополітики – ефективного інструменту прямого контролю над населенням [29]. Біополітика імперсонально вторгається у сферу *ойкосу*: визначає й регулює демографічну ситуацію, рівень здоров'я, торгівлю, міграцію, професійну діяльність. Населення сприймається передусім як біомаса, що схильна до певних ризиків і потребує харчування та відтворення. Як наслідок, в єдиному державному механізмі виникають та злагоджено діють нові технології управління – система охорони здоров'я, освіта, безпека, пенітенціарні заклади тощо. Зазначені біополітичні інститути відтворюють певний вид стеження, завдяки якому владна еліта отримує можливість майже тотального контролю над життєдіяльністю громадян.

Дисципліна аналогової епохи формує суб'єкта через розпорядження, приписи або слова-накази і здатна діяти наново на відповідній ділянці, бо в дисциплінарних суспільствах людина постійно починає *знову* – «від школи до бараків, від бараків до заводу» [28, с. 177]. Такі практики орієнтовано на довгострокову перспективу як у виробничому (фабрика), так і у фінансовому (прив'язаність валюти до золотого стандарту) відношенні. Як зазначає Ж. Де-

льоз, соціально-виконавчу поведінку в дисциплінарних суспільствах спрямовано на дисконтинуальне виробництво енергії. Саму ж людину, за образним висловом філософа, уособлює «старий монетарний жадний кріт – тварина “простору ув’язнення”» [28, с. 180].

Однак у другій половині ХХ ст. можливості дисциплінарних суспільств значно знижуються. Ж. Дельоз наголошує на системності таких змін: «Скрізь ми фіксуємо кризу просторів ув’язнення різного типу – кризу пенітенціарної системи, кризу медицини, кризу виробництва, кризу школи та сім’ї... Різноманітні адміністрації постійно оголошували необхідність реформ: освітніх, промислових, медичних, пенітенціарних та воєнних. Але кожен знає, що всі ці інститути приречено, якою б довгою не була їхня передсмертна агонія. Йдеться лише про організацію похоронних ритуалів та перетримку людей, допоки не затвердяться нові сили, що вже стукають у двері» [28, с. 178].

Слідом за М. Фуко, П. Віріліо [30] та іншими авторами Ж. Дельоз говорить про перехід сучасного суспільства від практик стеження та дисципліни до режиму нагляду та контролю. Такі суспільства «більше не діють шляхом обмеження людей, а за допомогою постійного контролю та миттєвої комунікації» [28, с. 174]. На думку філософа, суспільство контролю нагадує шосе, що не обмежує людину, проте керує її рухом та доступними варіантами.

П. Віріліо висловлюється про суспільство контролю більш критично. Коментуючи дельозівське бачення проблеми, він зазначає: «Ми стикаємося з феноменом інтерактивності, що тенденційно позбавляє нас свободи волі, аби прив’язати нас до системи запитань / відповідей, від яких неможливо ухилитися. Це більше, аніж просто проблема суспільства контролю – це кібернетичне суспільство, [яке] є повною протилежністю свободи та демократії» [30, с. 80].

У суспільстві контролю криза соціальних інститутів поглиблюється, а бар’єри між ними руйнуються та стираються. Так, сучасна освіта передбачає безперервність, будь-яка праця оцінюється за рейтингом, а в підсумку, як наголошує Ж. Дельоз, «ви ніколи нічого не доводите до кінця» [28, с. 179]. «Система крота» поступається місцем «системі змії», де людина – «хвильова, орбітальна, постійно присутня в мережі» [28, с. 180].

У суспільствах контролю поведінку людей прагнуть не стільки підкоряти відповідно до інституціоналізованих правил, скільки, як зазначає Н. Роуз, «поведінка постійно відстежується та змінюється відповідно до логіки мережевої практичної діяльності. Нагляд «призначено» для потоків буденного існування. Модуляція поведінки, розрахована відповідно до принципів оптимізації доброякісних імпульсів та мінімізації згубних імпульсів, розсіяна у просторі та часі звичайного життя» [31, с. 234].

Усупереч сподіванням кіберутопістів на утворення гладкого простору без відмінностей, стратифікації та границь, стратифікація громадянського сус-

пільства вийшла за кордони та поширилась по всьому суспільству. Як зазначає М. Хардт, у той час, коли сучасна дисциплінарна держава засновувалась на розмежуванні «території (реальної чи уявної) та відношенні такої території до її зовнішнього» [32, с. 140], у суспільстві контролю зовнішнє інтерналізується (прикладом слугує феномен приватизації публічного простору).

Однак зникнення ліній соціальної стратифікації обернулося фактичним збільшенням їх та необмеженістю контролю. М. Хардт стверджує: «Як обережно підкреслюють Дельоз та Гваттарі, у процесі згладжування знову виникають елементи соціальної страти “у самих досконалих та суворих формах”. Іншими словами, криза або занепад закритих галузей або закладів спричиняє в певному відношенні гіперсегментацію суспільства» [33, с. 32–33].

3. Бауман для позначення радикальних змін у влаштуванні соціальних умов та інститутів пропонує метафору *liquid modernity* («рідка сучасність» або плинна сучасність) [34]. *Liquid modernity* є наслідком переходу від структурованого, щільного та сповненого соціальних зобов'язань світу до іншого – пластичного, плинного, вільного від бар'єрів та кордонів. У соціальному плані це втілюється в безупинній реконфігурації інститутів та способу життя, що робить умови реалізації життєвої політики надзвичайно мінливими та непередбаченими. З іншого боку, новітні технології сприяють екстериторіальності та необмеженості влади в часі та просторі: сьогодні «немає потреби навіть у доступі до телефонної розетки, аби давати розпорядження та контролювати їх виконання. Більше не важливо, де перебуває людина, яка віддає команди – відмінність між “поруч” та “далеко” ... майже скасовано» [34, с. 11].

Крім того, у суспільстві контролю нагляд поєднується із симуляцією. Комп'ютерні моделі (ринків, населення, профілів злочинності, моделей дорожнього руху тощо) здатні забезпечити досить складні симуляції «реальності». На основі таких симуляцій та комп'ютерних прогнозів (ніби і вони є «реальністю») уряди, корпорації та інші установи приймають рішення: наприклад, підставою для відмови у страховці чи кредиті стає не фактична поведінка людини, а її цифровий профіль та симулятивний комп'ютерний прогноз.

У віртуальному середовищі зникають референти реальності та істини, усунуто відмінності між реальним та уявним, фальшиві новини подаються як альтернативні істини, а симулякри та симуляцію перетворено на визначальні чинники мотивації людської діяльності. У гіперреальності будь-які символи можуть стати товаром, а символічний обмін – засадничою універсалією суспільства масового виробництва та споживання. Як наслідок, виникають «сбори споживання» [35] у вигляді гіпермаркетів, соціальних мереж та платформ із продукцією онлайн, що в результаті безпосередньо впливає на характер реального соціального порядку та реагування на ризику.

Контроль як серія безупинних регулювань потребує постійного коригування. Ж. Дельоз називає це соціальною інженерією. Одним із прикладів соціальної інженерії він вважає соціальну функцію телебачення: «Професійне око телебачення, відоме соціально сконструйоване око ... створює негайну і самовдоволену досконалість, якою можна миттєво керувати й контролювати її» [28, с. 74].

Потужним чинником соціально-виконавчої поведінки у *liquid modernity* є споживацька парадигма, що суттєво впливає на формування власної ідентичності індивідів та зумовлює ставлення до них як ринку. Характеру самостійного капіталу набирає навіть час – по суті, він перетворюється на вид товару, який можна інвестувати, продавати та купляти, зберігати та втрачати. У суспільстві споживання товаром стає і повсякденне життя, і навіть символічне, що змушує людей «вимовляти одне одному крилаті комерційні фрази за [нашим] фаст-фудом» [36, с. 35].

Конкурентний тиск глобального ринку, особливо ринку інформації, спричинив «революцію загального стеження»: за аудиторією та ринками стежить не стільки держава, скільки економічна система, перетворюючи людей на досконалих споживачів, породжуючи «зарозумілих людей, які є нашими хазяїнами» [28, с. 181]. У підсумку, око контролю доповнюється оком маркетингу: слухняний індивід стає суб'єктом споживання, а маркетинг – ще одним потужним засобом соціальної інженерії.

Наведені вище характеристики дозволяють виокремити ознаки контролю, на відміну від дисциплінарних практик. Передусім контроль є принципово безупинним і сфокусованим на короткостроковій перспективі. Здійснюючись у цифровій парадигмі, він працює через постійну модуляцію та паролі доступу до інформації. Суспільство контролю націлене на метавиробництво (обробку персональних даних та маркетинг) в умовах плаваючого обмінного курсу і модуляції валюти.

Для позначення реалій, у яких здійснюються новітні практики нагляду та контролю, запропоновано нову термінологію.

Модель *баноптикуму* (*ban-opticon*, або *banopticon* – запропоноване Д. Біго [25]) відповідає практиці *виключення* незручних осіб з певних груп та «діє переважно через опосередковану “соціальну смерть”, що стає наслідком цілеспрямованого послаблення й виключення “небажаних”, кредитно неспроможних тощо» [24, с. 50]. Аналізуючи практику виключення як потужний чинник соціального порядку, Ж. Дельоз зазначав: «Фелікс Гваттарі уявив собі місто, у якому кожен може полишити свою квартиру, свою вулицю, свій район, використовуючи свою (індивідуальну) електронну карту, що долає той чи інший бар'єр; але карту також може бути відхилено в певний день або певний час дня; це залежить не від бар'єра, а від комп'ютера, що стежить за тим, аби

всі перебували у дозволених місцях, та здійснює універсальну модуляцію» [28, с. 181–182].

Простір *синоптикуму* – це простір глядачів, де «більшість спостерігає-за меншістю» [37]. Синоптичний нагляд функціонує завдяки зростанню новітніх цифрових технологій (передусім соціальних мереж) та суспільної комунікації, або, за термінологією М. Кастельса, «масової самокомунікації», потенційно здатної досягти глобального масштабу; це – «новий медіум, основу якого складають комп'ютерні мережі і чия мова є цифровою» [22, с. 30–31]. Така сфера комунікації заснована здебільшого на механізмах спокусливого підглядання за чужим життям. Анонімне стеження забезпечується передусім численними ЗМІ та виправдовується «кримінальною хронікою, репортажами з місця подій тощо, формуючи в пересічного громадянина переконання в необхідності існування в'язниць, суворих покарань та тотального контролю у вигляді камер стеження, контрольно-перепускних пунктів, біометричних систем обліку» [24, с. 51].

2. Медіамультиверс як простір цифрового стеження

Як уже зазначалося, архітектуру сучасної соціальної реальності зумовлюють передусім цифрові інформаційно-комунікативні технології. Утворено радикально новий простір медійних потоків та мереж: це соціальна реальність, де циркулюють безперервні інформаційні потоки, а медіатехнології суттєво трансформують структуру повсякденності.

Медіасвіт, позбавлений границь та абсолютного контролю, функціонує за законами медіалогіки, якій сьогодні підкорені всі базові соціальні інститути – держава, родина, освіта, охорона здоров'я, соціальний захист. Системна та поступова експансія медіатизованого¹ світу відбувається під впливом традиційних ЗМІ (періодична преса, радіо та телебачення) та «нових медіа», якими є соціальні мережі, блоги, месенджери, інтерактивні платформи з надання державних, муніципальних та інших соціальних послуг. Зауважимо, що в актах комунікації медіа не залишаються нейтральними: вони формують, інституціоналізують, а отже, контролюють ці акти.

В епоху глибокої медіатизації змінюється характер виробництва і розподілу соціального знання: джерелом та транслятором знання стають інформаційні мережі, що мають величезний обчислювальний та оброблювальний потенціал. Комп'ютерні інтерфейси (пошукові системи, сервіси соціальних мереж, сайти інтернет-магазинів) нагадують «чорні скриньки», якими користуються люди і які водночас використовують людей, аналізуючи дописи

¹ Концепт медіатизації дозволяє зв'язати соціокультурні трансформації зі специфічними змінами в медіа та комунікації й віддзеркалює глибинний та тривалий процес проникнення медіації (опосередкованість комунікації) в усі сегменти соціального життя – політику, релігію, освіту, науку, спорт, споживання, туризм тощо.

у профілях, історію пошуку, запити тощо. У повсякденну взаємодію вбудовано Big-Data та алгоритми, що автоматично ідентифікують, оцінюють та класифікують користувачів. Отримане в такий спосіб соціальне знання використовується передусім у комерційних та адміністративних (контролюючих) цілях.

Медіа змінюють темпоральність соціального світу, роблять час більш конкретним та відчутним. Вони перетворюються на «соціальні метрономи повсякденності» [38, с. 183], координують суспільну взаємодію, утворюючи, зокрема, «культуру миттєвості», змушуючи багатьох людей жити в режимі 24/7 через страх пропустити повідомлення або дзвінок. Культура миттєвої відповіді встановлює нові норми спілкування: запізніла відповідь у соціальних мережах або електронною поштою ризикує порушити комунікативні очікування партнерів. Активне використання смартфонів та інших гаджетів передбачає імператив «завжди бути на зв'язку», навіть усупереч вітальним потребам людини. У такий спосіб цифрові медіа нав'язують акторам свій темп, а соціальний час уже не стільки структурується в людських взаєминах, скільки виробляється та контролюється технологічною інфраструктурою.

Епоха онлайн-комунікацій впливає на конструювання персональної та колективної ідентичності. Предмети з кіберсвіту (комп'ютери, смартфони, планшети тощо) оточують людину від самого її народження, утворюючи звичне технологічне середовище для подальшого життя. У розпорядженні дитини є численні медіаресурси, за допомогою яких утворюються цифрові образи та самонаративи. Комп'ютерні ігри, селфі, фанфіки та блоги відіграють роль інтерфейсів між «самістю» та зовнішнім світом. Згодом людина стає дедалі більш залежною від інформаційно-комунікативних технологій, унаслідок чого кіберсоціалізація починає переважати над соціалізацією, заснованою на цінностях та нормах реального світу. Крім того, саме мислення уподібнюється до цифрових технологій. Дедалі більше діти та дорослі звикають грати не одне з одним, а з цифровими пристроями. Гаджети утворюють фальшиву, псевдоживу віртуальну реальність, що підсилює авторитет гри над іншими видами соціальної та культурної діяльності.

Отже, будучи залученими у процеси первинної та вторинної соціалізації, сучасні медіа формують «алгоритмічне я» [17], вимірюване кількістю лайків, дописів, френдів, шерів тощо. Конструювання ідентичності дедалі більше залежить від інтеграції в медійну інфраструктуру, яка, у свою чергу, задає лекало ідентичності (як, наприклад, Facebook), а утримання свого «цифрового тіла» потребує постійного доступу до сервісів соціальних мереж.

Захоплення новітніми цифровими технологіями спричинило феномен *датаїзму* – нову релігію XXI ст., зосереджену передусім на швидкому розвитку технологій, одержимості інтернетом та загальним поклонінням даним.

Гаслом датаїзму є відомий вислів: «Якщо ви щось відчуваєте – запишіть це. Якщо ви щось записуєте – завантажуйте. Якщо ви щось завантажуєте – діліться цим». Датаїсти переконані, що всесвіт утворюють потоки даних, а цінність будь-якого явища чи об'єкта визначається його внеском в обробку даних. Людські тіла вважаються біологічними алгоритмами поряд з більш доскональними електронними. За такого розуміння, як зауважує Ю. Н. Харарі, представники виду *Homo sapiens* (як застарілий алгоритм) з високою вірогідністю можуть перетворитися на цифрові алгоритми у всесвітньо панівній парадигмі Big-Data [20]¹.

Дослідники А. Хепп и Н. Коулдрі виділяють фундаментальні наслідки широкої медіатизації. По-перше, це рекурсивність соціальних та медіапроцесів, відмінною рисою яких у цифрову епоху стає залежність від програмного забезпечення. По-друге, це розширена інституціоналізація, через яку відносно автономні індивіди у своїх базових операціях стають більш залежними від медіаінфраструктури, що її надають та контролюють пошукові системи, агрегатори даних, хмарні сервіси тощо. По-третє, це посилення рефлексивності соціальних акторів, наслідком чого часто стають відчуття тривоги, стурбованості та надія на більш досконалі медіатехнології [39].

Основоположним для сучасних медіа є синоптичний принцип – «численні спостерігають за нечисленими». Контроль у синоптичному просторі не передбачає високих стін та наглядових веж: об'єкти контролю самі підтримують публічний порядок та готові усунути будь-яку спробу «прориву» крізь умовні стіни. У такий спосіб утворюється простір відповідальності за дотримання заходів контролю щодо самого себе – простір наглядання без наглядача. Д. Лайон називає це «революцією менеджерів»: підконтрольним суб'єктам надано персональну автономію та право на самовизначення у сфері публічного контролю, а контролерів позбавлено обов'язку контролювати, оскільки підконтрольні відтак зобов'язані самостійно підтримувати дію контрольних процедур [40, с. 92].

Сучасний капіталізм прагне перетворити інформаційні дані на стратегічний ресурс для великих медіаплатформ – Facebook, Uber, Amazon та ін. Медіакомунікація породжує мережеві ефекти, наслідком чого стає залучення до платформ ще більшої кількості користувачів, створення системи залежності користувачів, поступове перетворення платформ на монополії. Мережеві

¹ Стурбованість поширенням датаїзму висловлено і в художній літературі. У романі-антиутопії Д. Еггерса «Сфера» (Eggers D. «The Circle») зображено гранично медіатизований світ, тотально підконтрольний могутній технокорпорації «Сфера». У такому світі відбувається безупинний контакт та взаємне стеження, причому приватність вважається злочином, а «прозорість» (зокрема цілодобова відеотрансляція особистого життя) перетворено на ключовий стичний імператив. Корпоративну культуру «сферодів» поширено на все людство. Відсутність акаунту або неоновлення його загрожує позбавленням доступу до оцифрованого соціального світу, перетвореного на агрегатор можливих даних.

ефекти спричиняють феномени, які М. Кастельс назвав «мережевою владою» (владою долучати людей до мережі або вилучати з неї), «владою мережі» (залежністю комунікації від стандартів мережевих акторів), «владою в мережі» (конкретною владою в мережі одних акторів над іншими) та «мережевідтворювальною владою» (здатністю акторів програмувати мережі під свої цілі та цінності) [21].

Слід зауважити, що медіаплатформи, на основі яких вибудовується множина просторів соціальної взаємодії, є продуктами передусім приватних корпорацій. І саме вони стають деміургами медіатизованого соціального світу: користувачі залишають у мережі численні «цифрові сліди», що, будучи згенерованими в потоки Big-Data, потрапляють у повне розпорядження ІТ-корпорацій, банків та множини інших приватних і державних організацій.

У політичній сфері цифрові медіа надають громадянам широких можливостей стеження за діяльністю державних та приватних організацій, так само як для стеження урядових та інших закладів за громадянами завдяки масштабним інформаційним системам та вбудованим у них бюрократичним інтерфейсам. Соціальний порядок, технологічно вкорінений в інфраструктурі великих даних, – це соціальна фабрика, побудована на безупинному взаємному стеженні, наслідки якого є неоднозначними. Слід також наголосити, що навіть уряди національних держав у своїх практиках контролю стають дедалі більш залежними від невеликої кількості домінуючих корпорацій на кшталт Apple, Google та Microsoft.

Отже, складно організована медіасфера чинить потужний вплив як на окремих акторів, так і на соціальний світ загалом. Проте «капіталізм стеження» та «державна стеження» зацікавлені в контролі поведінки та стосунків громадян. Світ моніторингу, стеження, сортування, перевірки та систематичного нагляду утворює новітній паноптикум: комірка приватності відкрита безособовому погляду, а відчуття щонайменше потенційного стеження вбудоване в усвідомлення сучасного життя.

Умови постійного контролю стають звичними для людей. Поширена технологія *dataveillance*¹ дозволяє безупинно відстежувати комунікаційну активність користувачів. Як правило, користувачів попереджають про спосіб та мету використання їхніх особистих даних. Так, зокрема, згода на використання особистих даних стала звичайною практикою при бронюванні квитків для подорожей, місць у ресторанах та театрах тощо. Крім того, феномен скопфілії у значенні «жадання бути поміченим» зливається з усюдисущими практиками стеження й породжує суперечливий ефект: люди, які активно вико-

¹ *Dataveillance* – практика збирання та моніторингу онлайн- та метаданих, а також дій користувачів на різних платформах.

ристовують цифрові технології, чудово усвідомлюють безупинний контроль над ними, проте продовжують застосовувати свої смарт-прилади.

В умовах інтенсивної датифікації повсякденного життя (наприклад завдяки профайлінговим технологіям) тіло та життя людини перетворюються на оцифровану інформацію у вигляді відповідних кодів, що дозволяє великим компаніям та урядам приховано здійснювати безупинне (хоча й легітимне) цифрове стеження за людьми та їхнім приватним життям. Такі технології дозволяють утворити так звані *data selves* [19], де зібрано інформацію про суто особисті дії та вподобання: соціальні та інтимні стосунки, звички, стан здоров'я, контактні дані (номер телефона, і-мейл, домашня адреса), дані про освіту, місце роботи тощо. Сучасну людську взаємодію забезпечують передусім мобільні прилади з численними додатками, особисті смарт-гаджети, оздоблені пристрої. Вони і є, по суті, джерелом множинних та безупинних потоків персональних даних, що водночас робить їх об'єктом пильного цифрового стеження.

Соціальні мережі спонукають людей постійно оновлювати інформацію про себе та спостерігати за аналогічними діями інших людей. Чимало інтернет-платформ дозволяють зареєстрованому користувачеві стежити за діями цікавих йому людей. Дописи у блогах, пошук в інтернеті, запитання до персонального цифрового помічника тощо перетворюються на публічний акт, за яким ведеться спостереження. Видима простота та легкість віртуальної взаємодії доповнюється відчуттям довірливості у відносинах з візаві. Невербальні комп'ютеризовані символи, зокрема система «лайків», не тільки стають виразом емоційного ставлення, а й викликають психологічну залежність. Однак надмірне захоплення рейтингом водночас означає й схвалення самого стеження за безупинним потоком подробиць особистого життя.

Одним із видів медіастеження є локативний контроль. Завдяки локативним медіа (передусім «розумним» мобільним пристроям) відбувається широка локативна інтеграція: відповідні функції у Facebook або Twitter дозволяють користувачам ділитися своїм місцезнаходженням, оновлювати статус тощо. Однак така технологія зв'язана передусім з ідеєю стеження: на перший погляд, локативні медіа жодним чином не впливають на наміри суб'єктів, не вказують їм, куди йти та чим займатися (на відміну від дисциплінарної моделі), тоді як насправді завдяки геолокації та гнучким маркетинговим формам приковують суб'єктів у відкритому симулятивному просторі суспільства контролю. У результаті джерелом продукування та розподілу знання стає медіавелетень Google, чий алгоритмічні уподобання «вливають на те, як ми оцінюємо речі, сприймаємо речі та орієнтуємось у світах культури та ідей» [41, с. 7].

Простору соціальних мереж властиві відкритість, безтілесність, капіталістична мотивація та перевернута функція видимості. На відміну від дисциплі-

нарного простору та паноптичних форм стеження, які все ще діють у багатьох суспільних сферах, мережеві тактики контролю спрямовано не на конфронтацію та примушення, а передусім на симуляцію та спокусу. Постпаноптичне стеження є мотивованим капіталом, чия мета – зробити соціальність корисною для ринку та рекламодавців, поширюючи гегемоністські форми «м'якого» соціального контролю. Консолідований контроль за поведінкою та активністю окремих людей набуває дедалі новітніх та різноманітних форм: у сфері медіа та електронної торгівлі комунікація набуває форми розваги та задоволення, тим самим підвищуючи ефективність контролю за рахунок його полегшення.

На перший погляд, нові форми стеження сприяють раціоналізації життя та посилюють його безпековий аспект. Цифрові практики стеження використовуються проти епідемічних викликів, з метою запобігання девіантній поведінці, проявам тероризму тощо. Однак новітні практики стеження потребують аналізу з точки зору їхньої реальної та потенційної небезпеки. Видимий та прихований побічний вплив полягає передусім в авторитарному втручанні в автономне приватне життя тих, за ким здійснюється стеження. Цифровий відеонагляд може здійснюватися можновладцями щодо менш впливових громадян із репресивною, інвазійною та експлуаторською метою, що підкреслює антигуманний аспект цифрового контролю та посилює цифрову нерівність. Цифрові технології сприяють також поширенню брокерства даних, завдяки чому зібрані особисті дані користувачів продаються або купляються зацікавленими закладами та компаніями. Таким чином, в економіці «капіталізму стеження» персональні дані перетворено на товар, який дозволяє отримувати прибутки.

Крім того, приватність підривають численні засоби віртуальної комунікації (кіно- та музичні платформи, персональні сторінки в соціальних мережах, відеоконференції, месенджери тощо), знижуючи особистий контроль за життєво важливим простором, а часто й утворюючи умови для кібербулінгу та інших онлайн-девіацій.

Цифрові копії людини витісняють людську свідомість, вступають у протиріччя з нею. Значною мірою цифрове стеження веде людину до війни з нею ж самою, загрожуючи перетворенням на «антилюдину»: «Ми починаємо бачити пробіски народження антиособистості, яка живе, якщо нашу приналежність до символічного виду можна ігнорувати більшу частину часу, тільки аби здатися та стати homo informaticus» [42, с. 133].

«Капіталізм стеження» зацікавлений у людському досвіді як безкоштовній сировині для прихованих комерційних практик. У контексті просування моделі «Суспільство 5.0», що є, на наш погляд, продовженням «капіталізму стеження», можна вести мову про утворення суспільства стеження з небаченим в історії масштабом моніторингу людської поведінки. Функціонування

Суспільства 5.0 неможливе без доступу до «безкоштовної сировини» особистого досвіду громадян. Однак система, у якій людські дані безкоштовно збираються, піддавалася різкій критиці ще на початку розвитку технологій віртуальної реальності. Так, Ж. Ланьє писав про «сервери-сирени» – елітний комп'ютер, якому притаманні нарцисизм та гранична інформаційна асиметрія. Це переможець конкурсу «все або нічого, і він викликає менші змагання за принципом «все або нічого» для тих, хто взаємодіє з ним» [43].

Висновки. Значне зростання стеження є відмітною рисою новітньої історії в її турбулентній соціокультурній динаміці. Сучасна модель контролю здатна охопити весь соціальний простір завдяки сполученню традиційних вертикальних (паноптичних) форм з горизонтально-ризоматичними (постпаноптичними). Перші діють за аксіальним принципом упорядкування соціальної реальності. Другі передбачають синоптичну («чисельні спостерігають за нечисельними») та баноптичну («виключення “небажаних” із публічного простору») стратегії спокуси та симуляції, що спираються на невидиме усюдисущє стеження.

Глобальну матрицю екстериторіального контролю забезпечують цифрові комунікативні технології. Публічний контроль здійснюють передусім сучасні медіаплатформи, що дозволяють не тільки стежити за діями соціальних акторів, а й моделювати та програмувати їхню бажану поведінку.

Питання щодо цифрового контролю не мають однозначної відповіді через принципову амбівалентність цифрового простору (разом із технологічною інфраструктурою для його утримання) та кардинальної множинності соціальних агентів, зацікавлених в його існуванні. З одного боку, цифровий контроль зумовлений прагматикою запобігання різноманітним загрозам: суспільство схвалює усюдисущий характер практик стеження на тлі зростання відчуття небезпеки та потреби в постійній пильності. З іншого боку, «платою» за безпеку стають втрата конфіденційності, ерозія індивідуальної автономії, соціальна ізоляція, дискримінація тощо. Такі негативні побічні ефекти загрожують серйозними наслідками як у теперішній час, так і в найближчій перспективі. В умовах нелінійного розвитку, сполученого зі складними ризиками та уразливістю, необхідна консолідація природничо-наукового та соціально-гуманітарного знання задля здолання розривів і травм поточного буття та утворення об'єднавчої людиноцентричної моделі контролю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Huxley A. Brave New World Revisited. London : Vintage Books, 2004. 144 p.
2. Foucault M. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977 / ed. C. Gordon. Brighton : Harvest, 1980. 271 p.

3. McLaren G. The Triumph of Virtual Reality and Its Implications for Philosophy and Civilization. *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*. 2012. Vol. 8, No 1. 383–411.
4. McLaren G. Why the future needs ecological civilization and not Society 5.0. *Cosmos and History : The Journal of Natural and Social Philosophy*. 2021. Vol. 17, No 1. P. 567–598.
5. Moss J. Society 5.0: How will Japan approach «Data Capitalism». *Global Policy*. 2019. URL: <https://www.globalpolicyjournal.com/sites/default/files/Society%205.0%20-%20How%20will%20Japan%20Approach%20Data%20Capitalism.pdf> (дата звернення: 25.08.2022).
6. Potočan V., Mulej M., Nedelko Z. Society 5.0: balancing of Industry 4.0, economic advancement and social problems. *Kybernetes*. 2020. Vol. 50, No. 3. P. 794–811.
7. Mavrodieva A. V., Shaw R. Disaster and Climate Change Issues in Japan's Society 5.0 – A Discussion. *Sustainability*. 2020. Vol. 12, No. 5. P. 1893.
8. Salgues B. Society 5.0: Industry of the Future, Technologies, Methods and Tools. Vol. 1. Chichester : John Wiley & Sons Limited, 2018. 302 p.
9. Lanier J. You Are Not a Gadget: A Manifesto. New York : Alfred and Knopf, 2010. 224 p.
10. Postman N. Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business. London : Penguin, 2005. 280 p.
11. Hitachi-UTokyo Laboratory (H-UTokyo Lab.)/ Editors. Society 5.0: A People-centric Super-smart Society. Singapore : Springer Open, 2020. 197 p.
12. Broad E. Made by Humans: The AI Condition. Part 1. Carlton : Melbourne University Press, 2018. 277 p.
13. Crawford K. Atlas of AI: Power, Politics and the Planetary Costs of Artificial Intelligence. New Haven : YaleUniversity Press, 2021. 336 p.
14. Eubanks V. Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police and Punish the Poor. New York : Picador, 2018. 272 p.
15. Roblek V., Erenda I., Mesko M. Fundamental changes in the organisational processes. *Industry 4.0: Challenges, Trends, and Solutions in Management and Engineering*. Boca Raton : CRC Press / Taylor & Francis Group, 2020. P. 161–190.
16. Vaidhyanathan S. The googlization of everything (and why we should worry). Berkeley : University of California Press, 2012. 280 p.
17. Turkle S. Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age. New York : Penguin, 2015. 448 p.
18. Danilyan O. G., Dzeban A. P., Kalinovskiy Y. Y., Kalnytskyi E. A., Zhdanenko S. B. Personal information rights and freedoms within the modern society. *Informatologia*. 2018. 51 (1/2). C. 24–33.
19. Lupton D. Data Selves. More-than-Human Perspectives Cambridge: Polity Press, 2020. 208 p.
20. Harari Y. N. Homo Deus: A Brief History of Tomorrow Hardcover. New York : Harper, 2017. 464 p.
21. Castells M. A Network Theory of Power. *International Journal of Communication*. 2011. Vol. 5. P. 773–787.

22. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. I: The Rise of the Network Society. Second edition. Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. 566 p.
23. Коваленко І. І., Мелякова Ю. В., Кальницький Е. А. Постпаноптикум: метаморфози культури контролю в цифровому суспільстві. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2021. №3 (50). С. 82–109.
24. Kravchenko S., Karpova D. The Rationalization of the Surveillance: From the «Society of Normalization» to the Digital Society and Beyond. *Montenegrin Journal of Economics.* 2020. Vol. 16, No. 3. P. 197–206.
25. Bigo D. Security a field left fallow. *Foucault on Politics, Security and War* / eds. M. Dillon, A. W. Neal. London: Palgrave Macmillan, 2011. P. 94–95.
26. Foucault M. Sécurité, territoire, population. Conférence 15 mars 1978. *Cours au college de France (1977-1978).* Paris : Gallimard Seul, 2004. 448 p.
27. Foucault M. Faire vivre et laisser mourir: la naissance du racisme. *Les Temps modernes.* 1991. No 535 (février). P. 37–61.
28. Deleuze G. Negotiations, 1972–1990. New York : Columbia University Press, 1995. 221 p.
29. Foucault M. The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979. New York : Palgrave MacMillan, 2008. 32 p.
30. Virilio P. Politics of the Very Worst: An Interview by Philippe Petit. New York : Semiotext(e), 1999. 128 p.
31. Rose N. Powers of Freedom: Reframing Political Thought. New York : Cambridge University Press, 1999. 321 p.
32. Hardt M. The Global Society of Control. *Discourse.* 1998. Vol. 20, No 3. P. 139–152.
33. Hardt M. The Withering of Civil Society. In Deleuze and Guattari: New Mappings in Politics, Philosophy, and Culture. Minneapolis : University of Minnesota Press 1998. P. 23–39.
34. Baumann Z. Liquid Modernity. Cambridge : Polity Press, 2000. 240 p.
35. Ritzer G. Enchanting a Disenchanted World: Continuity and Change in the Cathedrals of Consumption. Los Angeles, London : Sage, 2010. 272 p.
36. Macgregor Wise. J. Mapping the Culture of Control. *Television & new media.* 2002. Vol. 3, No. 1. P. 29–47.
37. Mathiesen T. The viewer society: Michel Foucault's 'Panopticon' revisited. *Theoretical Criminology: An International Journal.* 1997. No. 1 (2). P. 215–232.
38. Neverla I. Medien als Soziale Zeitgeber im Alltag. Hepp A., Hartmann M. (Hrsg.) Die Mediatisierung der Alltagswelt. Wiesbaden: VS, 2010. P. 183–194.
39. Couldry N., Hepp A. (2016) The Mediated Construction of Reality, Cambridge : Polity Press, 2016, P. 216–219.
40. Lyon D. Daten, Drohnen, Disziplin: Ein Gespräch über flüchtige Überwachung. Berlin : Berlin Suhrkamp, 2013. 205 s.
41. Vaidhyanathan S. The googlization of everything (and why we should worry). Berkeley : University of California Press, 2011. 280 p.

42. Vanderburg W. H. *Our Battle for the Human Spirit*. Toronto : University of Toronto Press, 2016. 440 p.
43. Lanier J. *Who Owns the Future?* New York : Simon & Schuster, 2014. 448 p.

REFERENCES

1. Huxley, A. (2004). *Brave New World Revisited*. London: Vintage Books, 2004.
2. Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977* (ed. C. Gordon). Harvest: Brighton, 1980.
3. McLaren, G. (2012). The Triumph of Virtual Reality and Its Implications for Philosophy and Civilization. *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*. Vol. 8, 1, 383–411.
4. McLaren, G. (2021). Why the future needs ecological civilization and not Society 5.0. *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*. Vol. 17, 1, 567–598.
5. Moss, J. (2019). Society 5.0: How will Japan approach «Data Capitalism». *Global Policy*. URL: <https://www.globalpolicyjournal.com/sites/default/files/Society%205.0%20-%20How%20will%20Japan%20Approach%20Data%20Capitalism.pdf>
6. Potočan, V., Mulej, M., Nedelko, Z. (2020). Society 5.0: balancing of Industry 4.0, economic advancement and social problems. *Kybernetes*. Vol. 50, 3, 794–811.
7. Mavrodieva, A. V., Shaw, R. (2020). Disaster and Climate Change Issues in Japan's Society 5.0 – A Discussion. *Sustainability*. Vol. 12, 5, 1893.
8. Salgues, B. (2018). *Society 5.0: Industry of the Future, Technologies, Methods and Tools*. Vol. 1. Chichester: John Wiley & Sons Limited.
9. Lanier, J. (2010). *You Are Not a Gadget: A Manifesto*. New York: Alfred and Knopf.
10. Postman, N. (2005). *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. London: Penguin.
11. Hitachi-UTokyo Laboratory (H-UTokyo Lab.)/ Editors. (2020). *Society 5.0: A People-centric Super-smart Society*. Singapore: Springer Open.
12. Broad, E. (2018). *Made by Humans: The AI Condition*. Part 1. Carlton: Melbourne University Press.
13. Crawford, K. (2021). *Atlas of AI: Power, Politics and the Planetary Costs of Artificial Intelligence* New Haven: Yale University Press.
14. Eubanks, V. (2018). *Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police and Punish the Poor*. New York: Picador.
15. Roblek, V., Erenda, I., Mesko, M. (2020). Fundamental changes in the organisational processes. *Industry 4.0: Challenges, Trends, and Solutions in Management and Engineering*. Boca Raton: CRC Press/Taylor & Francis Group.
16. Vaidhyanathan, S. (2011). *The googlization of everything (and why we should worry)*. Berkeley: University of California Press.

17. Turkle, S. (2015). *Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age*. New York: Penguin.
18. Danilyan, O. G., Dzeban, A. P., Kalinovskiy, Y. Y., Kalnytskyi, E. A., Zhdanenko, S. B. (2018). Personal information rights and freedoms within the modern society. *Informatologia*. 51,1–2, 24–33.
19. Lupton, D. (2020). *Data Selves. More-than-Human Perspectives*. Cambridge: Polity Press.
20. Harari, Y. N. (2017). *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow* Hardcover. New York: Harper.
21. Castells, M. (2011). A Network Theory of Power. *International Journal of Communication*. Vol. 5, 773–787.
22. Castells, M. (2010). *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. I: The Rise of the Network Society. Second edition. Oxford: Wiley-Blackwell.
23. Kovalenko, I. I., Meliakova, Yu.V., Kalnytskyi, E. A. (2021). Postpanoptikum: metamorfozy kultury kontrolya v tsyfrovomu suspilstvi. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav the Wise National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 3, 50, 82–109 [in Ukrainian].
24. Kravchenko, S., Karpova, D. (2020). The Rationalization of the Surveillance: From the «Society of Normalization» to the Digital Society and Beyond. *Montenegrin Journal of Economics*. Vol. 16, 3, 197–206.
25. Bigo, D. (2011). Security a field left fallow. *Foucault on Politics, Security and War* / eds. M. Dillon, A. W. Neal. London: Palgrave Macmillan, 93–114.
26. Foucault, M. (2004). Sécurité, territoire, population. Conférence 15 mars 1978. *Cours au college de France (1977–1978)*. Paris: Gallimard Seul.
27. Foucault, M. (1991). Faire vivre et laisser mourir: la naissance du racisme. *Les Temps modernes*, 535 (février), 37–61.
28. Deleuze, G. (1995). *Negotiations, 1972–1990*. New York: Columbia University Press.
29. Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. New York: Palgrave MacMillan.
30. Virilio, P. (1999). *Politics of the Very Worst: An Interview by Philippe Petit*. New York: Semiotext(e).
31. Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. New York: Cambridge University Press.
32. Hardt, M. (1998). The Global Society of Control. *Discourse*. Vol. 20, 3, 139–152.
33. Hardt, M. (1998). The Withering of Civil Society. *Deleuze and Guattari: New Mappings in Politics, Philosophy, and Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
34. Baumann, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
35. Ritzer, G. (2010). *Enchanting a Disenchanted World: Continuity and Change in the Cathedrals of Consumption*. Los Angeles, London: Sage.

36. Macgregor Wise, J. (2002). Mapping the Culture of Control. *Television & new media*. Vol. 3, 1, 29–47.
37. Mathiesen, T. (1997). The viewer society: Michel Foucault's 'Panopticon' revisited. *Theoretical Criminology: An International Journal*. 1, 2, 215–232.
38. Neverla, I. (2010). Medien als Soziale Zeitgeber im Alltag. Hepp A., Hartmann M. (Hrsg.) *Die Mediatisierung der Alltagswelt*. Wiesbaden: VS, 183–194.
39. Couldry, N., Hepp, A. (2016). *The Mediated Construction of Reality*, Cambridge: Polity Press.
40. Lyon, D. (2013) *Daten, Drohnen, Disziplin: Ein Gespräch über flüchtige Überwachung*. Berlin: Berlin Suhrkamp.
41. Vaidhyanathan, S. (2011). *The googlization of everything (and why we should worry)*. Berkeley: University of California Press.
42. Vanderburg, W. H. (2016). *Our Battle for the Human Spirit*. Toronto: University of Toronto Press.
43. Lanier, J. (2014). *Who Owns the Future?* New York: Simon & Schuster.

Коваленко Инна Игоревна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Мелякова Юлия Васильевна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Кальницкий Эдуард Анатоліевич, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ЦИФРОВОЙ ПАНОПТИКУМ И МЕДИА: ОСОБЕННОСТИ КОНТРОЛЯ В КУЛЬТУРНО-КОММУНИКАТИВНОЙ СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО СОЦИУМА

Статья посвящена осмыслению феномена контроля в контексте глобальных цифровых трансформаций. Проанализированы особенности паноптической и постпаноптической моделей социального контроля. Исследована специфика современных видов слежения, обеспечиваемых цифровыми медиа. Показано, что цифровые медиа являются не только технологической площадкой для общественного взаимодействия, но и чрезвычайно эффективным моделирующим институтом, который определяет главные векторы социокультурного и личностного развития.

Ключевые слова: информационное общество, цифровое слежение, цифровые коммуникативные технологии, медиасфера, датификация.

Kovalenko Inna, PhD, associate professor,
associate professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine

Meliakova Yuliia, PhD, associate professor,
associate professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine

Kalnytskyi Eduard, PhD, associate professor,
associate professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine

DIGITAL PANOPTICAUM AND MEDIA: FEATURES OF CONTROL IN THE CULTURAL AND COMMUNICATION SYSTEM OF MODERN SOCIETY

The article is devoted to understanding the phenomenon of control in the context of global digital transformations. The features of the panoptical and postpanoptical models of social control are analyzed. The specificity of modern types of surveillance provided by digital media has been studied. It is shown that digital media are not only a technological platform for social interaction, but also an extremely effective modeling institution that determines the main vectors of sociocultural and personal development.

Keywords: *information society, digital surveillance, digital communication technologies, mediasphere, datification.*

